

Komenského univerzalizmus, obecná teorie systémů a soudobá výchova

Prof. PhDr. Bohumír Blížkovský, CSc.

(Předneseno 24.3.1992 v Praze na světovém kongresu "Odkaz J.A.Komenského a výchova člověka pro 21. století")

Nové výsledky bádání našich i světových komeniologů spolehlivě potvrzují, že **humanismus, demokratismus, realismus a univerzální celistvost Komenského pojetí výchovy, člověka a světa jsou spolehlivým kompasem i pro vstup do postindustriální éry třetího tisíciletí**. Velkorosý projekt všenápravy na základě pochopení struktury univerza a teoretické základy kultivace člověka a celého lidského světa jsou zřejmě nejvýznamnější a nejinspirativnější hodnoty duchovního odkazu J.A.Komenského pro současnost a nejbližší budoucnost. Málokteré idee jsou pro lidstvo na prahu 21. století tak potřebné jako hledání adekvátní, celistvé a otevřené hodnotové orientace lidského života, jako hledání souvztažného řádu kultury a přírody. Svědčí to o všeobecnosti krizí i nadějí dneška. Potvrzuje se, že kvalitativně novou historickou situaci lidstva v měřítku regionálním i planetárním nutno řešit konkrétně i obecně, unikátně i univerzálně v duchu výzvy Římského klubu "Mysli globálně - jednej lokálně". Není náhodou, že tento apel je i součástí odkazu obnovy naší demokratické ČSFR, počaté 17.11.1989. Potřeba propojení všech nápravných opatření vystupuje dnes všude s nebyvalou naléhavostí. A naopak, nesystémová jednostranná řešení, oživování historicky přežitých struktur a modelů, separátní prosazování úzce partikulárních zájmů a nerespektování širších souvislostí může rizika soudobého lidstva jen zhoršit.

Minulé i soudobé zkušenosti potvrzují, že reálně podložená vize celistvého a otevřeného pojetí výchovy, člověka i lidského světa nevyhasíná nikdy úplně. Byla a jsou však dlouhá období (i mnohé oblasti), v kterých disfunkční jednostranná pojetí převládala (převládají) z důvodů sociálních a noetických.

V rozporu s Komenského univerzalizmem byla všenáprava v následujících staletích opomíjena, zjednodušována, tříštěna a přinejmenším rozpolcena. Jednosranně objektivní směry se orientovaly a orientují dosud především na nápravu vnějšího makrosvěta člověka; preferují reformy technické, ekonomické, politické. **Pedagogický objektivismus** je exocentrický, má sklon k redukci výchovy na vnější působení, vyznačuje se přemírou učiva, scientismem, technokratismem.

Jednostranně subjektivní směry hledaly a hledají naopak východiska z labyrintů lidského života především v nápravě vnitřního mikrosvěta člověka; usilují o kultivaci individuálního lidského vědomí, prožívání, celkového bytí. **Pedagogický subjektivismus** je endocentrický a pedocentrický. Interkulturní srovnání soudobého světa by zřejmě potvrdila, že tato rozpolcenost a kolísání mezi uvedenými krajnostmi - přes sílíci integrační snahy - nadále převládá.

Vědomí, že kultivaci vnitřního a vnějšího světa člověka nelze řešit izolovaně, narůstá v 19. a především ve 20. století přeplněném moderními krizemi i nadějemi našeho života. Vize velkého reformátora 17. století znovu pozoruhodně korespondují s vizemi soudobých prognostiků. Pro ilustraci uvedu dvě myšlenky, jejichž autory dělí více jak 3 století:

- "Někteří se pokoušeli napravovati školy. Jiní chtěli napravovat církve a jiní opět státy. Jestliže se však všichni současně sami v sobě nenapravíte a nebudete-li současně napravovat všechno, co vzájemně souvisí, nikdy se nedostanete kupředu, všechno bude upadat a měnit se v chaos". (Komenský, J.A.: Konsultatio I, col. 4),
- "Myslím, že stojíme na pokraji nové éry syntézy. Ve všech oblastech poznání od exaktních věd po sociologii, psychologii a ekonomii ... je pravděpodobný návrat k myšlení v širokém měřítku, obecné teorii, k opětovnému spojování kousků do jednoho celku. Začíná nám totiž svítat, že náš přílišný důraz na kvantifikovatelné detaily vytržené z kontextu, na stále přesnější měření stále drobnějších problémů, způsobuje, že víme stále více o stále menším počtu věcí". (Toffler, A.: The Third Wave).

Dovolte, abych v této souvislosti upozornil na axiomatický potenciál systémové pedagogiky a na nevyčerpatelné metodologické možnosti tvůrčího využívání obecné teorie systémů při řešení komplexních otázek soudobé výchovy, výchovy pro budoucnost i dalších aktuálních a perspektivních problémů lidského světa.

Obecná teorie systémů náleží bezesporu k nejproduktivnějším univerzálním koncepcím současnosti, je i významným projevem tzv. "postindustriálních syntéz". Vznikla v interdisciplinární sféře přírodních věd. Za zakladatele bývá uváděn L.v.Bertalanffy (1901 - 1972), který podnítil vznik vědecké společnosti pro její rozvíjení po 2. světové válce. V některých interpretacích je přírodovědný zrod této univerzální teorie a metodologie ještě znát. Na rozdíl od mechanického redukcionismu i dalších uzavřených teorií jde však programově o ucelené a otevřené pojetí problémů mikro a makrosvěta.

Pojem soustava stojí dnes v popředí zájmu nejpokročilejších přírodních, technických a společenských věd. Je to přirozený důsledek celkového vývoje vědy. Centrum její pozornosti se totiž posunuje, **věda jako celek přechází od zkoumání jednotlivých stránek jevů k výzkumu struktury, funkce a vývoje celistvých komplexů reality**, od metafyzického, statického a izolovaného zkoumání jevů k poznávání jejich dynamiky a dialektické souvztažnosti.

Obecně pokládáme za soustavu jakýkoliv účelově definovaný komplex (soubor) elementů (subsystémů, komponent, prvků, částí, činitelů, jevů) spjatých vzájemnými vztahy (vzájemným působením) v prostoru a čase. Každý systém se vyznačuje určitou skladbou elementů, každá skladba elementů nemusí však být systémem (např. náhodný shluk lidí, pouhá kupa kamení jsou množiny neorganizované, bez vnitřních souvislostí, vztahy mezi jejich prvky jsou čistě vnější).

V současné době jsou systémová řešení akcentována neobvykle silně, není to však problém zcela nový. S teorií systémů jsou svázány mnohé problémy s dlouhou historií: otázka celku a části, analýzy a syntézy, indukce a dedukce, struktury a funkce, obsahu a formy, integrace a diferenciacie, kvantity a kvality, problém vztahu jednotlivých elementů celku, vztah subjektivního a objektivního, vnějšího a vnitřního, nutnosti a náhody atd. Systémový přístup zahrnuje zřetele historické a logické, hledisko substanciální, hledající podstatné prvky jevů, i hledisko relační, zdůrazňující vzájemné vztahy prvků i vztahy jevu k jeho okolí, dále hledisko statické i dynamické, strukturální i procesuální, kauzální i finální apod. Obecná teorie systémů uvádí tyto problémy do nových souvislostí, které každé vědě poskytují heuristicky plodný pohled na skutečnost. **Systémový přístup využívá zkrátka všeho, co věda nashromáždila a shromažďuje.** Lze předpokládat, že širší aplikace metodologických předností obecné teorie systémů v oblasti věd o člověku a společnosti povede k vzájemnému obohacování, bude podnětná pro jednotlivé vědní obory, pro interdisciplinární přístupy i pro rozvíjení antropologické a sociální dimenze samotné obecné teorie systémů.

Podstatu obecné teorie systémů shrneme do čtyř požadavků:

Prvý princip požaduje přístup k systémům v jejich ucelené celistvosti a jednotě s prostředím.

Druhý princip požaduje orientaci na základní, tzv. systémotvorné prvky daného systému.

Třetí princip požaduje orientaci na systémotvorné vnější i vnitřní vztahy systému. Relativní oddělení systému a prostředí doprovázejí vnější vztahy systému a jeho okolí, relativní samostatnost částí systémů vyvolává vnitřní vztahy systému, strukturu sdružující jeho jednotlivé prvky.

Čtvrtý princip požaduje orientaci na základní vývojové zákonitosti daného celku, na příčiny, faktory a hybné síly jeho změn, na jeho dynamiku, výsledky a vývojové tendence.

Celistvé systémové myšlení otevírá nové poznávací, hodnotící i realizační možnosti, poskytuje širší rámce alternativ, hlubší vhled, více nadhledů i zorných úhlů, které mohou sladit i to, co je z hledisek parciálních neslučitelné. Dovoluje i **vyvážené funkční propojení kultivace vnitřního a vnějšího světa člověka**. Vychází z evidentní vzájemné závislosti lidí a jejich světa. Plný rozvoj osobnosti je např. bez přiměřeného rozvíjení jejich mnohostranných poznávacích, tvůrčích a hodnotících vztahů k druhým lidem, k přírodě, k celému světu neuskutečnitelný. Sama existence soudobého lidstva je na prozíravějším hospodaření s přírodními i lidskými statky a na moudřejší správě věcí lidských svrchovaně závislá. Člověka dnes často nejvíce ohrožuje jeho prostředí, které zase ohrožuje nejvíce on sám. Jen kulturně vyspělí lidé mohou kultivovat své okolí a málokdo tak vydatně kultivuje sám sebe, jako lidé kultivující přírodu a společnost. Postuláty požadující, aby škola byla školou plného života a aby i celý lidský život byl dobrou "školou" se podmiňují. **Reformy vnitřního a vnějšího světa člověka nelze proto klást proti sobě; všechny lidské naděje dnes naopak spočívají v jejich funkčním propojování společnou, universálnější i vyšší hodnotovou orientací. Společným nejvyšším cílem a pravým smyslem obou těchto hlavních reformních proudů lidstva by měla být kultivace člověka v jeho vztahu k celku světa, kultivace celého lidského světa.** Transcendence a integrace duchovních i věčných, antropocentrických, sociocentrických, biocentrických i ekologických zřetelů od Komenského všenápravy až po soudobé výzvy "Římského klubu" jsou neméně akutní, jako účinnější překonávání jednostranných subjektivistických i objektivistických, endo- i exocentrických, scientistických, technokratických i úzce ekonomických orientací. Objektivní (sociopřírodní) pojetí výchovy, jež vychází z požadavků vnějšího světa člověka a subjektivní (biologicko-psychologické), jež hájí vnitřní, autentické potřeby tvůrčí seberealizace osobnosti se nutně doplňují. Toto vztahové pojetí člověka a lidského světa pokládáme za základ koncepcí výchovy, dovolující principiální překonávání dosavadního kolísání mezi jednostranným pedagogickým objektivismem a subjektivismem. K dokreslení slova Komenského: "Má-li být ve velkém i malém světě vše v harmonii, musí být v souladu všechny součásti a podmínky

výchovy a vzdělávání. Jen tak mohou mít z pedagogického umění užitek všichni".

Literatura:

- Bertalanffy, L.: General System Theory. New York 1972
- Blížkovský, B.: Ke vztahu kanzality a finality v pedagogickém myšlení. Pedagogika, 1967, č. 1, s. 85 - 90
- Blížkovský, B.: Pedagogika na cestě k dílně lidskosti. Celistvé, otevřené a tvůrčí pojetí vzdělávání a výchovy. Monografie MU v Brně (v tisku)
- Čapková, D.: Škola a utváření lidství v pojetí J.A.Komenského. Pedagogika, 1991, č. 5-6, s. 553-562
- Huschke, R. - Rhein: Systemische Pädagogik. Bd. 1-5 Rhein Verlag 1988-1992
- Komenský, J.A.: Opera omnia. Praha, Academia. Od 1969 dosud. Sv. 1-18
- Kučerová, S.: K otázce základních pedagogických pojmů. Acta UP Pedagogica-Psychologica V. Olomouc 1964, s. 87-115
- Schaller, K.: Der Universalismus des J.A.Comenius. Mitteilungsblatt Comenius Forschungstelle RUHR UNI Bochum, 1990, č. 23

Komenského poselství dnešku

Zdenka Veselá

400. výročí narození Jana Amose Komenského není pouze příležitostí k oslavám, ale je také příležitostí, která nás dovádí k hlubokému studiu jeho díla a odtud k otázkám, co v něm můžeme najít jako odkaz dnešku.

Především bychom chtěli zdůraznit, že pro naši přítomnost, ale i budoucnost zůstal trvalým a plodným odkazem Komenského humanismus. Je to odkaz opravdové, hluboké, živé a činorodé lásky k lidem, která ho vedla od víry v jejich zdokonalování k úsilí o smír mezi odlišnými vyznáními, a to na křesťanském základě "Miluj bližního svého jako sebe samého!" Proto hledal shody tam, kde ostatní kladli důraz na rozdíly a protikladné názory. proto se zúčastňoval četných sjezdů, církevních porad, stýkal se a jednal s představiteli významných evropských národů, vyjadřoval se k této problematice ve svých dílech a po celý svůj život tak ke smíru přispíval. Věnoval tomuto úsilí mnoho svých sil. Domníval se v duchu osvícenských idejí, že k tomuto smíru dopomůže vědění, neboť jím se stanou lidé vzdělanějšími a ušlechtilějšími, osvícenými a snášenlivými, že tak zvítězí mezi lidmi rozum a odstraní se příčiny všech sporů a neshod. Pokud budou spory, zvítězí důvody, nikoliv